

SNI- és BTMN-tanulók helyzete a szakképzésben

Problématérkép és szakpolitikai javaslatok szakiskolai és technikumi tapasztalatok alapján

Munkaanyag – továbbküldésre és szakmai egyeztetésre

Az anyag célja: a szakiskolákban és technikumokban tanuló sajátos nevelési igényű (SNI), valamint beilleszkedési, tanulási és magatartási nehézséggel (BTMN) küzdő fiatalok helyzetének áttekintése, a jelenlegi akadályok összegyűjtése és konkrét, azonnali, középtávú és rendszerszintű javaslatok megfogalmazása.

Megjegyzés: a finanszírozásra, jogosultságokra, ösztöndíjakra, felmentésekre és megállapodásokra vonatkozó egyes állítások intézményi tapasztalatként kerültek az anyagba. Továbbítás előtt indokolt ezek aktuális jogszabályi és finanszírozási ellenőrzése.

1. Kiinduló helyzet

A szakképzésben egyre több, eltérő tanulási szükségletű, neurodivergens, SNI vagy BTMN tanuló jelenik meg. A rendszer azonban nem minden esetben biztosítja azokat a szakmai, személyi, finanszírozási és módszertani feltételeket, amelyek az érdemi inklúzióhoz szükségesek.

A probléma nem szűkíthető le kizárólag a diagnózissal rendelkező tanulókra. A szakképző iskolákban és a technikumokban is sok olyan fiatal tanul, akinek a jelenlegi gyenge teljesítménye mögött családi hátrány, ingerszegény környezet, iskolai kudarc, hiányzás, szorongás, végrehajtó funkciók nehézség vagy tartós motivációvesztés áll. Ezek a tényezők nem azonosak az alacsony értelmi képességgel, és nem teszik indokolttá a tanuló egész személyiségének leminősítését.

A szakmai kérdés nem az, hogy „idevaló-e” a tanuló, hanem az, hogy milyen feltételek mellett tud fejlődni, szakmát szerezni, munkába állni és önálló felnőtté válni.

2. Szakiskolai problématérkép

Az alábbi pontok a szakiskolai gyakorlatból jelzett problémákat és tapasztalatokat foglalják össze.

2.1. A tanulói juttatások és támogatások egyenlőtlensége

- A szakiskolások a jogszabályok szerint nem részesülnek a szakképzés más tanulóit megillető szakképzési ösztöndíjban és pályakezdési támogatásban.
- Nem vehetnek részt az Apáczai Ösztöndíjprogramban.
- Indokolt, hogy az SNI-tanulók szakiskoláiban tanulók ugyanazokat az alapvető juttatásokat és továbbhaladási lehetőségeket kapják meg, mint a szakképző iskolák tanulói.

2.2. A teljes szakma megszerzésének akadályai

- A szakiskolai ellátásban tanuló fiatal akkor sem léphet feltétlenül közvetlenül teljes szakmára felkészítő vizsgára, ha a képzés ideje alatt alkalmassá válik erre.
- Az iskolarendszerben sok esetben csak részs szakmát szerezhethet, majd teljes szakmát később, felnőttképzésben kell megszereznie. Például szakácssegéd lehet, miközben szakácsképesítést csak újabb képzési szakaszban szerezhethet.

- Szükséges a fejlődés közbeni újraértékelés és a rugalmas átlépés lehetősége a részszakmából a teljes szakmába.

2.3. Duális képzés és munkaszerződés finanszírozási akadályai

- A szakiskolai tanulók köthetnek szakképzési munkaszerződést, de a jelzett gyakorlat szerint a duális képzőhely nem minden esetben jogosult az utánuk járó támogatásra.
- A jogosultságot az iskola és a minisztérium közötti szakképzési megállapodás alapozza meg, miközben a szakiskolai tevékenységre kötött megállapodás nem feltétlenül teremt azonos támogatási jogosultságot.
- Ez csökkenti a munkáltatók érdekeltségét olyan tanulók fogadásában, akiknek éppen a valós munkakörnyezetben, támogató felnőtt mellett végzett tevékenység lenne a leghatékonyabb tanulási forma.

2.4. A munkába állás reális útjai

- A szakiskolai tanulók munkaerőpiaci elhelyezkedése sok esetben reális, ha a munkavégzés világos irányítás mellett történik.
- Jól működhet a támogató mester vagy iparos mellett végzett, „inasjellegű” tanulás, illetve a családi vállalkozásban történő fokozatos bevonás.
- A minta-, élmény- és tevékenységalapú tanulás olyan tanulóknál is jelentős fejlődést indíthat el, akik hagyományos tanórai környezetben kevésbé eredményesek.

2.5. Fejleszthetőség, szocializáció és a diagnózis értelmezése

- A gyakorlat szerint az enyhe értelmi akadályozottsággal diagnosztizált tanulók egy részének teljesítményét jelentősen befolyásolhatja az ingerszegény életmód, a szocializációs hátrány és a korábbi fejlesztés hiánya.
- Szisztematikus támogatás, bizalmi kapcsolat és közös munkatevékenység mellett több tanuló „kinyílik”, új kompetenciákat szerez és önállóbbá válik.
- A fejleszthetőség célja nem pusztán az iskolai teljesítmény javítása, hanem a munkához, célokhoz, közösségi kapcsolatokhoz és társadalmi felelősségvállaláshoz szükséges kompetenciák kialakítása.

2.6. Mentorálás és segítő szakemberek hiánya

- A duális gyakorlati képzés idején az iskola finanszírozása arányosan csökkenhet, miközben a tanuló továbbra is igényli az iskolában megtalált bizalmi személy vagy mentor támogatását.
- Ilyen segítség lehet a munkahelyi sérelmek feldolgozása, a konfliktusok értelmezése, a munkába járás megszervezése vagy akár kezdeti kísérés.
- A szakiskolai képzésben nem biztosított kellő mértékben a gyógypedagógiai asszisztens és más segítő munkatárs finanszírozása, holott jelenlétük sok tanuló tanórai eredményességéhez és feszültségszabályozásához szükséges.

2.7. Inkluzív közösségi terek

- Jó gyakorlatnak bizonyult, ha a szakiskolai tanulók a szünetekben és a tanórán kívüli programokon együtt lehetnek a többi tanulóval.
- Ezzel párhuzamosan szükségük lehet olyan csendes, kevésbé ingergazdag térre is, ahová visszavonulhatnak a közösségi nyüzsgéstől.
- Az inklúzió nem azt jelenti, hogy mindenkinek folyamatosan ugyanabban a környezetben kell lennie, hanem azt, hogy a részvételhez szükséges személyre szabott feltételek rendelkezésre állnak.

2.8. A második szakma megszerzése

- Az SNI-s szakiskolai tanulók jogosultak lehetnek második szakma ingyenes megszerzésére, de a jelenlegi együttműködési és finanszírozási környezet ezt nem minden esetben teszi ténylegesen hozzáférhetővé.

- A rendszer új képzést kezdő tanulóként kezeli őket, miközben életkoruk, már megszerzett kompetenciáik és támogatási szükségleteik miatt nem feltétlenül megfelelő számukra a kilencedik évfolyamosokkal közös képzési környezet.
- Rugalmas, előzetes tudást beszámító, életkorhoz és kompetenciaprofilhoz igazodó képzési utak szükségesek.

3. Autizmus a szak- és felnőttképzésben

Az AOSZ Oktatásügyi Munkacsoportjának jelzése szerint az autista tanulók szak- és felnőttképzési helyzetéről Magyarországon kevés rendszerezett adat, kutatás és gyakorlati útmutató érhető el. Ez önmagában is szakpolitikai probléma: adatok és dokumentált jó gyakorlatok nélkül nehéz célzott támogatási rendszert kialakítani.

- Országos autizmus-specifikus szak- és felnőttképzési problématérkép készítése.
- Adatgyűjtés a belépésről, lemorzsolódásról, sikeres vizsgákról, duális képzésről és munkaerőpiaci kimenetekről.
- Autizmusbarát tanulási és gyakorlati környezet minimumfeltételeinek meghatározása.
A felnőttképzésben is elérhető mentorálás, vizsgakompensáció és munkahelyi támogatás kidolgozása.

4. Technikumi és szakképző iskolai problématérkép

A technikumokban és a szakképző iskolákban más típusú, de a szakiskolai problémákhoz sok esetben hasonló nehézségek jelennek meg. A legnagyobb veszély az, hogy a tanulási nehézséget vagy gyenge pillanatnyi teljesítményt az oktatók egy része állandó személyiségjegyként vagy általános értelmi alkalmatlanságként értelmezi.

4.1. Megbélyegző és szelekciós szemlélet

- A technikumi tantestületekben előfordulnak olyan kijelentések, mint: „nem ide való”, „gyenge képességű”, „átrugdosták”, „a családját sem érdekli”, vagy akár „hülye és kész”.
- Ezek a kijelentések nem konkrét képességterületet írnak le, nem jelölnek meg mérési alapot, és nem vezetnek fejlesztési tervhez.
- A „menjen szakképző iskolába” csak akkor lehet szakmailag védhető javaslat, ha egyéni pályaelemzés és kompetenciaelemzés alapján egy másik képzési út valóban jobban szolgálja a tanuló érdekeit. Nem használható a támogatási hiány vagy az oktatási kudarc egyszerű áthárítására.

4.2. A teljesítmény és a képesség összekeverése

- A gyenge jegy, a hiányos előzetes tudás, a sok hiányzás vagy a tanulás elmaradása nem bizonyítja önmagában az alacsony értelmi képességet.
- A tanuló teljesítményét befolyásolhatja családi háttér, szegénység, tartós kudarcélmény, trauma, szorongás, figyelmi nehézség, munkamemória-probléma, motivációvesztés vagy az, hogy nem tanulta meg a hatékony tanulási stratégiákat.
- A szakmai leírásnak konkrét funkciókra kell vonatkoznia: például szövegértésre, munkamemóriára, feldolgozási sebességre, figyelemre, végrehajtó funkciókra, kommunikációra vagy problémamegoldásra.

4.3. Felmentések és továbbtanulási korlátok

- A szakértői bizottsági gyakorlat a beszámolók szerint nem minden esetben teszi lehetővé az indokolt részleges felmentést, például idegen nyelvi érettségi követelménye alól.
- Ez olyan tanulók érettségiszerzését is ellehetetlenítheti, akik szakmájukban teljesíteni tudnak, de dokumentált kognitív nehézségük – például rövid távú vagy munkamemória-problémájuk – miatt egy adott vizsgakövetelményt nem tudnak a szokásos módon teljesíteni.

- Felül kell vizsgálni, milyen kompenzációs, alternatív teljesítési és részleges felmentési lehetőségek biztosíthatók úgy, hogy a végzettség szakmai értéke megmaradjon.

4.4. A BTMN-tanulók „két szék közötti” helyzete

- A BTMN-tanulók sokszor jelentős tanulási nehézségekkel küzdenek, mégsem jutnak hozzá olyan intenzív és egyértelmű támogatáshoz, mint az SNI-tanulók.
- Ezért különösen fontos a BTMN-tanulók támogatási jogosultságainak, fejlesztési óráinak, vizsgakompenzációinak és mentorálásának rendezése.
- Nem elegendő a diagnózis megléte vagy hiánya alapján mereven kettéválasztani a tanulókat; a tényleges szükségletekre épülő támogatásra van szükség.

4.5. A technikum és a szakképző iskola fejlesztő szerepe

- A technikum és a szakképző iskola feladata, hogy minden tanulót a saját lehetőségeihez mérten fejlesszen.
- Ha az intézmény minden nehezebben haladó tanulót más képzési formába irányítana, akkor saját fejlesztő feladatáról mondana le.
- A képzési útváltás lehet indokolt, de annak átlátható, tanulóközpontú, felülvizsgálható és nem megbélyegző folyamatnak kell lennie.

5. Szemléleti alapelvek; a szakmai nyelv és intézményi kultúra megváltoztatása

Minősítő kijelentések helyett szakmai leírás. Az inklúzió nem valósulhat meg pusztán jogszabályi kedvezményekkel, ha közben az intézményi nyelv megbélyegző marad. A személyt minősítő kijelentések helyett konkrét, megfigyelhető és fejlesztéshez kapcsolható szakmai leírásokra van szükség.

A magyarázat nem lehet végleges ítélet. A családi érdektelenség, hiányzás vagy motivátlanság valós akadály lehet, de nem ad felmentést az iskola számára annak vizsgálata alól, hogy saját hatókörében mit tud megváltoztatni.

A „gyenge képességű” túl általános kategória. A fejlesztéshez meg kell nevezni, mely képesség vagy funkció gyengébb, milyen helyzetben mutatkozik a nehézség, és milyen támogatás segíthet.

A fejlődés lehetőségét nem szabad lezárni. Nem minden tanuló jut el ugyanarra a szintre, de a pillanatnyi teljesítményből nem lehet megalapozottan végleges következtetést levonni a teljes jövőjére.

A támogatás nem kivételezés. A hosszabb idő, a segédeszköz, az alternatív feladatadás vagy a mentorálás az akadályok kiegyenlítését szolgálja.

A tanuló erősségeire is építeni kell. A fejlesztés nem pusztán hiánylistából indulhat ki. Műszaki, gyakorlati, vizuális, szociális vagy kitartással kapcsolatos erősségek a szakmai fejlődés alapjai lehetnek.

A pedagógusokat is támogatni kell. A kiégés, a túlterheltség és a folyamatos kudarcélmény növeli a cinizmus és a címkézés veszélyét. Esetmegbeszélés, szupervízió és módszertani támogatás nélkül nem várható tartós szemléletváltás.

6. Azonnal napirendre vehető javaslatok

1. A fejlesztőpedagógus szakirányú továbbképzés kötelező pedagógus-továbbképzésként való elfogadása és állami finanszírozása.
2. A szakképzésben végzett pálya- és szakmai alkalmassági vizsgálat eredményével szembeni érdemi, hozzáférhető és független felülvizsgálati lehetőség biztosítása.

3. Felmentési, kompenzációs és alternatív teljesítési lehetőségek kidolgozása az ágazati alapoktatásban, a szakmai oktatásban, az érettségiben és a szakmai vizsgán.
4. Országos koncepció készítése a pszichológusok, gyógypedagógusok, fejlesztőpedagógusok, gyógypedagógiai asszisztensek és más, nevelést-oktatást közvetlenül segítő szakemberek létszámának és feladatkörének szükségletalapú meghatározására.
5. A szakiskolai tanulói ösztöndíjak, pályakezdési támogatások és egyéb juttatások jogszabályi-finanszírozási áttekintése, majd az indokolatlan különbségek megszüntetése.
6. A duális képzőhelyek támogatási jogosultságának rendezése a szakiskolai tanulók foglalkoztatása esetén.
7. A szakiskolai és technikumi mentorálás finanszírozása a gyakorlati képzés teljes időszakában.
8. A BTMN-tanulók szakképzési támogatásának külön szakpolitikai áttekintése.

7. Középtávú intézkedési javaslatok

7.1. Személyi feltételek

- Minden szakképző intézményben a tanulói szükségletekhez igazított fejlesztőpedagógusi és gyógypedagógusi kapacitás.
- Gyógypedagógiai vagy pedagógiai asszisztensi finanszírozása ott, ahol a tanulói összetétel ezt indokolja.
- Intézményi mentor vagy esetgazda kijelölése a nagy támogatási szükségletű tanulók számára.
- Pszichológiai ellátás és rendszeres szakmaközi eszmecsatározás.

7.2. Módszertani támogatás

- Rövid, gyakorlatorientált képzések az SNI, BTMN, ADHD és autizmus szakképzési vonatkozásairól.
- Differenciált feladatadás, vizuális támogatás, strukturált tanulási környezet, végrehajtó funkciókat segítő technikák és pozitív viselkedéstámogatás bevezetése.
- Traumaérzékeny pedagógiai alapismeretek terjesztése.
- Mintaórák, módszertani bank és szakmaspecifikus adaptációs útmutatók készítése.

7.3. Rugalmas tanulási utak

- Átlépési lehetőség részzakmából teljes szakmába a tanuló fejlődésének újraértékelése alapján.
- Az előzetesen megszerzett kompetenciák beszámítása a második szakma vagy további szakképesítés megszerzésekor.
- Rugalmas átjárás gimnázium, technikum, szakképző iskola, szakiskola és felnőttképzés között úgy, hogy a váltás ne legyen büntetés vagy végleges leminősítés.

7.4. Inkluzív intézményi környezet

- Közös programok és közösségi terek biztosítása az integráció érdekében.
- Csendes, ingermentes vagy inger-szegény visszavonulási lehetőség biztosítása.
- Egyéni krízis- és támogatási terv készítése azoknak a tanulóknak, akiknél túlterhelődés, feszültség vagy viselkedési krízis várható.
- A szülőkkel és a gyakorlati képzőhellyel kialakított rendszeres kommunikációs protokoll.

8. Rendszerszintű programjavaslat

Külön országos program szükséges az SNI- és BTMN-tanulók szakképzésbe történő belépésének, képzésének, vizsgáinak, pályáátmeneteinek és munkaerőpiacra lépésének támogatására. A programnak a szakiskolák, szakképző iskolák, technikumok és felnőttképzők teljes rendszerét át kell fognia.

- Országos adatgyűjtés és kutatás az SNI- és BTMN-tanulók szakképzési útjáról.

- A sikeres intézményi és egyéni utak dokumentálása, mert a jó gyakorlatok gyakran nehezen tipizálhatók, mégis tanulságosak.
- Stabil, magasabb fajlagos költséget elismerő finanszírozás az inkluzív programokhoz.
- A szakszolgálati rendszer és az intézményi szakemberhálózat újjáépítése.
- A szakiskolák és tanulók számára a szakképző iskolákéval összevethető juttatások és lehetőségek biztosítása.
- Az autista tanulók szak- és felnőttképzésére külön minimumfeltételek és támogatási protokoll kidolgozása.
- A munkáltatói ösztönzők, mentorálás és támogatott foglalkoztatás összehangolása.

9. Javaslatcsomag

9. Biztosítsák a szakiskolai SNI-tanulóknak a szakképző iskolák tanulóihoz hasonló ösztöndíjakat, pályakezdési támogatásokat és továbbhaladási lehetőségeket.
10. Teremtsék meg a részsakmából teljes szakmába történő közvetlen, fejlődésalapú átlépés lehetőségét.
11. Legyen felülvizsgálható a pályaalkalmassági döntés, és legyenek szabályozott részleges felmentések, kompenzációk és alternatív teljesítési utak.
12. Rendezzék a duális képzőhelyek támogatását és az iskolai mentorálás finanszírozását a gyakorlati idő alatt is.
13. Finanszírozzák a gyógypedagógusok, fejlesztőpedagógusok, pszichológusok és asszisztensek szükségletalapú jelenlétét.
14. A fejlesztőpedagógus-képzést ismerjék el és finanszírozzák kötelező továbbképzésként.
15. Készüljön külön országos program az SNI- és BTMN-tanulók szakképzési belépésére, bent tartására, vizsgáira és munkaerőpiaci átmenetére.
16. Készüljön autizmus-specifikus szak- és felnőttképzési problématerkép és minimumszabályozás.
17. A technikumokban induljon szemléletformáló és módszertani program a megőrző, szelekciós gondolkodás csökkentésére.
18. A képzési útváltás egyéni, felülvizsgálható és tanulóközpontú döntés legyen, ne a támogatás hiányának következménye.
19. A BTMN-tanulók támogatását önállóan is rendezzék, mert jelenleg sokan két ellátási kategória között maradnak.
20. Induljon országos kutatás és jógyakorlat-gyűjtés a szakképzésben sikeres SNI-, BTMN- és autista tanulói utakról.

11. Záró gondolat

Az SNI- és BTMN-tanulók jelenléte nem a szakképzés rendellenessége, hanem a szakképzés valósága. Nem az a kérdés, hogyan lehetne nélkülük működni, hanem az, hogyan lehet olyan rendszert kialakítani, amelyben szakmát, munkatapasztalatot, önbizalmat és reális felnőtt életutat szerezhettek.

A szakképzés feladata egyszerre szakmai, pedagógiai és társadalmi. Aki ma nehezen tanul, hiányos tudással érkezik vagy több támogatást igényel, nem feltétlenül alkalmatlan a szakmatanulásra. Sok esetben éppen a strukturált munkatevékenység, a támogató felnőtt, a megfelelő mentorálás és a gyakorlati sikerélmény teszi lehetővé azt a fejlődést, amely hagyományos tanórai környezetben nem tudott kibontakozni.